

ŠAUKĖNŲ ŠNEKTOS *īā*, *ē* IR *i* KAMIENO DAIKTAVARDŽIAI

A. ROSINAS

Šaukėnų šnekteje, priklausančioje rytų dūnininkų patarimei, ypač įdomi *īā*, *ē* ir *i* kamieno daiktavardžių linksniavimo raida. Dabar čia yra du minėtų kamienų moteriškosios giminės daiktavardžių linksniavimo modeliai: šakninio kirčiavimo daiktavardžiai linksniuojami pagal vieną, o galūninio – pagal kitą modelį. Tačiau tarp jų yra daug bendra.

Pirmiausia aptarsime *īā*, *ē* ir *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių linksniavimą. Šaukėnų šnekteje šio tipo *īā* ir *i* kamieno daiktavardžiai perėjo į *ē* linksniavimą, atiduodami jam kurias-ne-kurias formas. Dabar čia visų trijų kamienų šakninio kirčiavimo moteriškosios giminės daiktavardžiai linksniuojami pagal tokį modelį:

Vienaskaita

<i>īā</i> kamienas	<i>ē</i> kamienas	<i>i</i> kamienas
vard. <i>jáu-j-i</i>	smár-v- <i>i</i>	ūnkšt- <i>i(s)</i>
kilm.	- <i>is</i>	
naud.	- <i>e</i>	
gal.		
įnag.		
viet.		

īā kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių perėjimo į *ē* linksniavimą prielaida Šaukėnų šnekteje, kaip ir kitose žemaičių šnektose, buvo fonetikos raida¹. Daugiskaitos kilmininko formos iš seno buvo daromos vienodai, o dėl fonetikos raidos sutapo vienaskaitos naudininko ir daugiskaitos vardininko ir galininko formų galūnės. Be to, yra faktų, rodančių, kad fonetiškai galėjo sutapti ir šių kamienų vienaskaitos galininko formos². Juk čia sakoma ne tik *jáuji*, *sáuji* (*jáuja*, *sáuja*), bet ir *šiñdin* < *šiandieną*, *šinākti* < *šią naktį*, vns. gal. *žālįji* < *žaliąją*, plg.: *apsivilk tū- žālįji sukniki* „apsivilk tą žaliąją suknikę“.

¹ Žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968, p. 208.

² Jeigu *īā* kamieno forma nėra apibendrinta iš *ē* resp. *i* kamieno.

Minėtas bendras formas turėjo ir šakninio, ir galūninio kirčiavimo daiktavardžiai. Vadinasi, ir pereiti į *ē* kamieną sąlygos buvo vienodos. Matyt, šakninio kirčiavimo daiktavardžių perėjimui į *ē* kamieną lemiamą postūmį turėjo vienaskaitos kilmininko formų sutapimas, t. y. **jáujās* > **jáujes* ir **kárvēs* > **kárves*³. Dėl to galėjo veikti analogija. Dabar *īā* kamieno vienaskaitos vietininkas jau padaromas su *ē* kamieno galūne. *ē* kamieno galūnė turi ir vienaskaitos vardininkas, plg.: *kúoji* (= *kóje*), *sáuji* (= *sáujē*). Tik priesagos *-ēja* vedinių vardininkas dar tebeturi senesnę galūnę *-e*, pvz.: *audieje* „audėja“, *griebieje* „grėbėja“, *virieje* „virėja“, *verpieje* „verpėja“, *rišieje* „rišėja“, *skalbieje* „skalbėja“, *melžieje* „melžėja“, *šuvieje* „siuvėja“, *padiejeje* „padėjėja“ ir kt. Tačiau fakultatyviškai čia jau pavartojama ir forma su *-i*, t. y. *virieji* ir t. t. Skirtingą nuo *ē* kamieno formą išlaikė ir vienaskaitos vardininkas su buvusia kirčiuota galūne, pvz.: *vālė* „valia“, *gālė* „galia“, *dvā-sė* „dvasia“. Visos kitos aptartų daiktavardžių linksnių formos jau turi tokias pat galūnes, kaip *ē* kamieno daiktavardžių atitinkamų linksnių formos (žr. linksniaivimo modelį).

Dabartinis *īā*, *ē* r *i* kamieno daiktavardžių linksniaivimo modelis greičiausiai turi apibendrintą *īā* kamieno vienaskaitos įnagininko galūnę *-e*. Ši galūnė, atrodo, negalėtų būti iš *ē* linksniaivimo, nes tuo atveju reikėtų laukti ne *-e*, o *-i*. Tai rodytų pasakymas, kur išlaikyta *ē* kamieno galūnė⁴: *sūplī-kau tris sū pūsi rūble* „supliekiau tris su puse rublio“; *kīk sukīšā už tū niēka?* – *dū sū pūsi rūble* „kiek sukīšai už tą niēką? – dū su pusė rublio“, plg. vns. viet. *miški* „miške“ ir būdinį *nēštī īišnēši* „nešte išnešė“.

Tos *īā* kamieno galūnės (*-e*) įsigalėjimą, matyt, bus lėmęs tas faktas, kad tokią pat galūnę turėjo ir *i* kamieno moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos įnagininko forma⁵, be to, stengimasis visiems moteriškosios giminės daiktavardžiams su galo *j* ir minkštaisiais priebalsiais turėti bendrą galūnę *-e*, kuri labiau derinosi su moteriškosios giminės *ā*-kamieniais daiktavardžiais, turinčiais galūnę *-a*.

Šakninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai Šaukėnų šnekteje taip pat beveik visiškai išnykę. Net vienaskaitos vardininkas čia turi galūnę *-i* (= *-ē*), nors kartais dar vartojama ir fakultatyvinė galūnė *-is*. Išnykimo priežastys yra aiškios. *i* linksniaivimas su *ē* linksniaivimu, be daugiskaitos kilmininko, turėjo bendrą vienaskaitos naudininko⁶ ir vietininko⁷ formą. Dėl šnektos fonetikos raidos sutapo abiejų kamienų vienaskaitos galininko formų galūnės, plg.: *kárti* ir *kárvi*.

³ Vėliau *-es* greičiausia buvo pakeista *i* kamieno galūne *-is* (žr. žemiau).

⁴ Šiaip žodžio *pūse* (tarm. *pūsi*) vienaskaitos įnagininkas turi galūnę *-e*, plg.: *pjáuk* „su ta puse nepjáuk“.

Dėl jos kilmės žr. J. Kazlauskas, min. veik., p. 198.

⁵ Žr. J. Kazlauskas, min. veik., p. 146.

⁷ Žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos *i*-kamienų daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu „Kalbotyra“, I, V., 1958, p. 63–64; J. Kazlauskas, min. veik., p. 154 ir 210.

Minėtas formas turėjo tiek šakninio, tiek galūninio kirčiavimo daiktavardžiai. Galima spėti, kad šakninio kirčiavimo daiktavardžių perėjimą į *ē* kamieną bus sąlygojusi *i* linksniavimo vienaskaitos kilmininko raida.

Šaukėnų šnekteje skiriasi aptariamų kamienų šakninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko formų galūnės: vns. kilm. *-is*, o dgs. vard. *-es*. Vienaskaitos kilmininko galūnė *-is*, atrodo, negalėjo išriedėti iš **-ēs*, nes tokios pat (*-is*) reikėtų laukti ir daugiskaitos vardininko formoje.

Taigi *-is* *ē* linksniavimo vienaskaitos kilmininko formoje fonetiškai atsirasti, rodos, negalėjo. Tačiau tokia galūnė *ē* kamieno paradigmos vienaskaitos kilmininko formoje galėjo būti apibendrinta iš *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos kilmininko. Manoma⁸, kad *i* kamieno minėtos formos galūnė *-ies* nekirčiuotoje padėtyje galėjo išriedėti į *-is*⁹. Ši *i* kamieno galūnė *ē* linksniavime, tur būt, įsigalėjo tada, kai šnekteje nekirčiuotas galo *-ē* buvo virtęs *-i*, plg. vns. vard. *kārvi*. Todėl susidarė palankios sąlygos įsivesti galūnę *-is* ir į *ē* resp. *iā* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos kilmininko formą. Juk, formuojantis visų kamienų moteriškosios giminės šakninio kirčiavimo daiktavardžių vienaskaitos kilmininko darybos modeliui, pagal santykį vard. *vārna*: kilm. *vārnas* = vard. *kārvi*: kilm. *X* galėjo būti įteisintas vienaskaitos kilmininkas *kārvis* (o vėliau ir *jėujis*), geriausiai atitinkąs tą modelį. *i* kamieno galūnės *-is* apibendrinimas *ē* (ir *iā*) kamieno sistemoje, atrodo, ir bus nulėmęs *i* kamieno šakninio kirčiavimo daiktavardžių sistemos irimą. Juk pereiti į *ē* kamieną sąlygos buvo vienodos ir šakninio, ir galūninio kirčiavimo daiktavardžiams.

Todėl dabar dažniau jau vartojamos *ē* kamieno vienaskaitos vardininko formos, pvz.: *garūnkšti* (= *garānkštē*), *īlti* (= *iltē*), *kārti* (= *kārtē*), *klieti* (= *klētē*), *krūosni* (= *krōsnē*), *kūlši* (= *kūlšē*), *lundūni* (= *landūonē*), *nūosi* (= *nōsē*), *pālti* (= *pāltē*), *pēnti* (= *pēntē*), *pinti* (= *pintē*), *pirši* (= *piršē*), *skāuti* (= *skiāutē*), *sūlti* (= *sūltē*), *smēlti* (= *smēltē*), *svirti* (= *svirtē*), *tūoši* (= *tōšē*), *ūnkšti* (= *ānkštē*), *ūnti* (= *āntē*), *ūsni* (= *ūsē*), *vārputi* (= *vārputē*), *(u)ūoti* (= *(v)ōtē*) ir kt.

Galūninio kirčiavimo *iā* ir *i* kamieno daiktavardžiai vienaskaitos paradigmą išlaikė geriau. Šio tipo daiktavardžių šnekteje yra palyginti nemaža. Pateiksime keletą pavyzdžių.

i kamienas

1. (dgs. kilm. su *-iū*) *ākis* (= *akis*), *aņglis* (= *anglis*), *āšis* (= *ašis*), *āvis* (= *avis*), *blūznis* (= *blūznis*), *dālis* (= *dalis*), *dēšiņtis* (= *dešimtis*), *geņtis* (= *gentis*), *gruņdis* (= *grandis*), *kuņdis* (= *kandis*), *kibiņķštis* (= *kibirkštis*), *miņtis* (= *mirtis*), *nāktis*

⁸ Žr. K. Būga, Rinkiniai raštai, I, V., 1958, p. 573; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 244.

⁹ Kol kas neaišku, ar *-ies* virto *-is* fonetiškai, ar morfologiškai; žr. A. Girdenis, *i*-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida, „Kalbotyra“, VI, V., 1963, p. 34–35.

(=naktis), *pàspiřtis* (=paspirtis), *pàžiņitis* (=pažintis), *pilnatis* (=pilnatis), *pilis* (=pills), *pīřtis* (=pirtis), *prāpultis* (=prapultis), *sāktis* (=sagtis), *šālis* (=šalis), *šerdis* (=šerdis), *širdis* (=širdis), *tulzis* (=tulzis), *ūgnis* (=ugnis), *viltis* (=viltis), *vinis* (=vinis), *žūvis* (=žuvis);

2. (dgs. kilm. su -u) *aūsis* (=ausis), *kuļnis* (=kulnis), *pušis* (=pušis), *šāknis* (=šaknis), *šlaūnis* (=šlaunis).

iā kamienas

āpāčē „apačia“, *gaujē* „gauja“, *gijē* „gija“, *keřčē* „kerčia“, *prādžē* „pradžia“, *rūjē* „ruja“, *siņjē* „sēja“, *suōčē* „svočia“, *valdžē* „valdžia“, *žinē* „žinia“.

Visu triju kamienu galūninio kirčiavimo daiktavardžiai linksniuojami taip:

Vienaskaita

	<i>iā</i> kamienas	<i>ē</i> kamienas	<i>i</i> kamienas
vard.	<i>gauj-e</i>	<i>žuol-iē</i>	<i>šird-is</i>
kilm.	<i>-uōs</i>	<i>-iēs</i>	<i>-ī-s</i>
naud.		<i>-e</i>	
gal.			
įnag.			
viet.			

Kaip matyti iš paradigmos, vienodas galūnes turi tos galūninio kirčiavimo daiktavardžių visų trijų kamienų formos, kurios kirčiuojamos šaknyje (vns. naud., gal. ir įnag.). Jos sutampa su atitinkamomis šakninio kirčiavimo daiktavardžių formomis (žr. aukščiau).

Kadangi *i* kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžiai su *ē* kamieno daiktavardžiais turi daugiausia bendrų vienaskaitos formų¹⁰ (žr. paradigmą), tai vienas kitas *i* kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardis dabar jau dažnai linksniuojamas pagal *ē* kamieno modelį, t. y. *ē* kamieno galūnes gauna vienaskaitos vardininko ir kilmininko linksniai, pvz.: vns. vard. *kundiē* (=kandē), *pažastiē* (=pažastē), vns. kilm. *kundiēs* (=kandēs), *pažastiēs* (=pažastēs) ir kt.

Ypač įdomi Šaukėnų šnekos aptariamų kamienų moteriškosios giminės¹ daugiaskaita, į kurią sujungtos kelių kamienų formos. Šakninio kirčiavimo žodžių daugi-

¹⁰ Galimas daiktas, kad neapseita ir be žodžių, atėjusių iš bendrinės kalbos, įtakos. Keli žodžiai *atmintis* (seniau *pūometi* ~ *pōmetē*), *rūšis* (seniau *siorc* ~ *sōrtas* arba *gatuņks* ~ *gatuņkas*) neišvertė vns. kilm. galūnės *-ies* į *-is*, o pakeitė panašiai tariama *ē* linksniavimo galūne *-ies* < *-ēs*. Taip galėjo atsirasti kilmininkai *atmintiēs*, *rūšiēs*, o greta ir vardininkai *atmintiē* ~ *atmiuē*, *rūšiē* ~ *rūšē* ir kt. Žr. A. Girdeņis, min. str., „Kalbotyra“, VI, p. 31. Yra pagrindo manyti, kad ateityje galūninio kirčiavimo *i* kamieno daiktavardžiai gali visiškai pereiti į *ē* linksniavimą.

skaita nuo galūninio kirčiavimo žodžių daugiskaitos skiriasi tik atitinkamų formų kirčiavimu, plg.:

	šakninis kirčiavimas	galūninis kirčiavimas
vard.	-es	-es
kilm.	-u	-ū
naud.	-ums	-ūms
gal.	-es	-es
įnag.	-ums	-uṃs
viet.	-u'si	-ū'si

Šiose paradigmose įsitvirtino dvi *ē* resp. *iā* kamieno formos (vard. ir gal.), viena (kilm.) buvo bendra visiems kamienams, o likusios (naud., įnag. ir viet.) yra įsivestos iš (*i*)*ā* kamieno. Tai atsitiko, matyt, dėl diferenciacijos pagal gimines, t. y. stengimosi turėti moteriškosios giminės daiktavardžiams vienodas kai kurių linksnių formas. Iš tikrųjų juk beveik visų kamienų vyriškosios giminės daiktavardžiai¹¹ dabar turi vienodas daugiskaitos naudininko (-ams, -ems, -áms, -éms), įnagininko (-a's, -e's, -ā's, -ē's) ir vietininko (-u'si, -ū'si) formas. Kadangi (*i*)*ā* kamieno daiktavardžiai yra moteriškosios giminės ir jų, be abejo, yra kur kas daugiau, tai vyriškosios giminės daiktavardžių pavyzdžiu visų kitų kamienų moteriškosios giminės daiktavardžių kai kurioms formoms ir buvo apibendrintos (*i*)*ā* kamieno galūnės.

Geriausiai *i* linksniavimą Šaukėnų šnekoje išlaikė vyriškosios giminės daiktavardžiai. Tiesa, dažnai greta *i* kamieno formų kai kurie jau turi ir *io* kamieno. Tai matyti iš jų paradigmos.

- Vns. vard. *duñtis* (= *dantis*), *pētis* (= *petis*), *vāgis* (= *vagis*), *žviēris* (= *žvėris*)
 kilm. *duñtī's* || *duñče* (= *dantiēs* || *dañčio*), *patī's* || *pāče* (= *patiēs* || *pāčio*),
vagī's || *vāge* (= *vagiēs* || *vāgio*), *petī's* (= *petiēs*)¹²
 naud. *šūni·* || *šūñur* (= *šūnie* || *šūniu*)
 įnag. *sū šuniñ* || *sū šūñū* (= *sū šuniū*)
 viet. *petiē* (= *petē*), *duntiē* (= *dantē*) ir kt.
 Dgs. vard. *duñtis* (= *dañtys*), *pātis* (= *pāty*), *pi'menis* (= *piemenys*), *šūnis*
 (= *šūnys*), *žmūnis* (= *žmónys*), *žvieris* || *žvierē·* (= *žvėrys* || *žvériaī*),
vāgis (= *vāgy*)¹³

¹¹ Išskyrus keletą *i* ir priebalsinių kamienų vyriškosios giminės daiktavardžių, išlaikiusių senas formas (žr. žemiau).

¹² Žodžio *petis*, be vardininko, išlikusi kilmininko ir vietininko *i* kamieno forma, plg.: *dirb iš petī's* „dirba iš peties“ ir kt.

¹³ Kai kurie šių daiktavardžių išlaikė priebalsinių kamienų daugiskaitos kilmininko formą, pvz.: *duntū* (= *dantū*), *pi'menū* (= *piemenū*), *šunū* (= *šuniū*).

- naud. *duntims* (= *dantims*), *patims*, *pi'menims* (= *piemenims*), *šunims*, *vagims*,
žmuonims (= *žmonims*), *žvierims* || *žvieré'ims* (= *žvérims* || *žvérídims*)
gal. *duñtis* (= *dantis*), *žmuonis* (= *žmónis*), *šūnis* (= *šunis*), *pi'menis* (= *pie-*
menis)
įpag. *sù duntim̃s* (= *su dantimis*), *sù žmuoniim̃s* (= *su žmonimis*), *sù šuniim̃s*
(= *sù šunimis*), *sù pi'meniim̃s* (= *su piemenimis*)

Čia neminėtós formos turi (*i*)o kamieno galūnes.

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С ОСНОВАМИ НА *-iā*, *-ē* И *-i* В ШАУКЕНСКОМ ГОВОРЕ

Резюме

В Шаукенском говоре (юговосточные жемайты, Кельмеский район) все баритонические существительные с основами на *-iā* и *-i* в единственном числе в основном получили флексию существительных на *-ē*, так как в историческом развитии системы гласных совпали некоторые падежные окончания. Выдвигается предположение, что важнейшую роль в этом процессе сыграла форма (*i*-основных существительных) родительного падежа единственного числа, окончание которой *-ies*, находясь в безударной позиции, могло перейти в *-is*. Возможно, что после перехода конечного *-ē* в *-i*, окончание *-is* обобщено для существительных с основой на *-ē* (и на *-iā*). В форме творительного падежа ед. ч. было обобщено окончание существительных с основой на *-iā* как для баритонических, так и для окситонических существительных.

В системе существительных с основой на *-iā* древние окончания сохранили лишь формы именительного падежа ед. ч. образований на *-ēja* и формы с конечным ударением (*vāle*).

Окситонические существительные показывают им присущие окончания только в некоторых формах ед. ч. (им. п., род. п. и мест. п.): в других формах ед. ч. появились общие окончания с формами баритонических существительных.

Формы множественного числа как баритонических, так и окситонических существительных показывают *-ē*- и *iā*-основные окончания, т. е. образованы по обобщенной модели множественного числа существительных женского рода.

i-основные формы сравнительно хорошо сохранили некоторые существительные мужского рода.